

३४२४

१

वाक्यार्थसंग्रहः

आवृत्त
८

यत्ने दीयते चास्य कर्माणां तस्मिन् दृष्टेयमवरे तमकृतं पश्यति शीत शोको धातः प्रसादात् न हि तन्मयी शोः स्वर्गते च मवितः
सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात् न विद्यासीति न चेतावता मोक्षस्यानित्यत्वप्रसंगाः असद्विज्ञानान्न तद्वैयर्थ्या मयाः तन्मयी नृपते रभावात्
रपक्षे तु ब्रह्मणो निर्विशेषत्वे न रूपस्यैवाविद्यातिरोधानं तन्निवृत्तिस्तदावयमो चोवागीनीयो तत्रैव तद्वैयर्थ्या मयाः तन्मयी नृपते रभावात्
या मित्वा नो ह्यशास्त्रवैयर्थ्या मयैव न च निर्विशेषत्वाविद्यातिरोधानं संभवति प्रकाशमात्रस्वरूपं तन्मयी नृपते रभावात्
प्रसंगात् न च वाच्यं स्वरूपप्रकाशस्य नित्यत्वेऽपि तद्वैयर्थ्या मयाः तन्मयी नृपते रभावात्
योष्यत इव स्यात्तादतिरिक्तत्वे च सर्वशेषत्वप्रसंगात् किं त्वं भूनायदिसत्यादेव को निर्विशेषमेव ब्रह्म वेदान्तपाविवक्षितस्या
न हि सोऽप्युते सर्वज्ञा मात्तद्ब्रह्मणा विपश्चिनाः तिस्र्येकानमसहितं सर्वज्ञानं भवत्युक्तं यथा मयाः तन्मयी नृपते रभावात्
कतरास्मिन्नेकेषु रूपा भवन्ति तेनः प्रेम्भवंती तृयाय फलयोः तन्मयी नृपते रभावात्
विशिष्टा विद्या ब्रह्म न भवः फलं भवितुमर्हति तस्मादन्वयसु विनया ह निमुत्तेन वा
गी यथाश्रयं यत्नात् आहमीनां स्वरूपत्वेऽप्युक्तं प्रसंगात् स्वपदनिर्वाहकथ
राधा सावित्री शैलाच्च ब्रह्मणः चोक्त्या दिव्ये ब्रह्मणः विप्रोषभेदमात्रसाविशेष
विरोधित्वात् सर्वविशेषणः स्वरूपस्यैव विरोधित्वात् मीव छिन्नाद्या वृत्तत्वे
दिल्लता वाचं सपत्न्याद्यनेकविशेषणा विशिष्टमेव ब्रह्म विशिष्टा मिति प्रतिप
कारनिमित्तत्वेन ब्रह्मणी प्रवर्तते तानपदमपि ससना प्रपुका शेषप्रकाशकत्वेन
शक्त्या सर्वदेश सर्वकाल सर्वपदार्थ व्यापकत्वात् ब्रह्मणी प्रवर्तते तन्मयी नृपते रभावात्

१२

12

वाक्य
१५

[illegible]

ननेवशिष्य

व) मेव
६४

येय परात्म... विविधैव श्रुयते स्वाभाविकी ज्ञानवल्लिखित सोमेया यथा तत्सात्त्विकं त्वत्तिमं पुनः अथ
 वससजीदो... वीर्यमवास्तुत नदेउमभवमसहसाश्रुसमप्रभं तस्मिन्नजनेसमयमुदा...
 उमेवासी... तांस्तज्जकमेलि... ध्यानकारणीयतापतोवैस्त्रयशक्तयः प्रकृतिपुरुषः
 हाविभ... परेब्रह्मणि शब्दिते प्रेजेयभुगचक्रसुःपर्वकाराकाराणो प्रकृतिपुरुषः
 लेतुस... यामामवेतदा रणादिश्रुतिस्मृतिभिः परमकारणस्य तज्जकमेलि...
 नकाचन... प्रतिपादनात् अन्वयानिः कलनिः द्वियंशान्तिरवदानिरेजः
 रतयात्र... न्वयकेवलब्रह्मणोपरिकारस्यान्तरमभवन्नगत्कारणान्नपपत्तिः कलनिः
 दिक्पापीयि... नपपत्तेश्च ननुपपत्तेश्च विवर्तनयान्तरपुत्तानाद्यदिज्ञानकार्यमायः
 व) मेव... पावद्विशेषविशेषवैयर्थ्यसहस्रधातयानिनात्वेन विवर्तनादिप्रवृत्तयस्तद्विवर्तनत्वमिवात अन्वयान्नपपत्तिः
 मेव... विवर्तनरहितश्रुतिनयाश्रुकोभासमात्मायां तज्जकमेलि... ननुस्वरूपज्ञानत्वविशेषाध्यासविशेषविवर्तनप्रमा
 ६४... उमदितोयताज्ञानमिति चेन्न अदितीयतया स्वरूपान्तिरिक्तत्वेमिच्छात्प्रसंगादनतिरिक्तत्वे स्वरूपस्य मानान्तरावेद्यता
 यत्तत्पिका... कावन्तिरुपशोकास्वरूपप्रकाशस्यैव प्रपञ्चव्याप्तिरूप... अन्वयस्वरूपप्रकाशस्यैव तद्विशेषधित्वावशंभावा
 नहि... कास्वरूपविशेषधित्वेन भासमानत्वेन पदान्यायासविशेषधित्वस्वरूपभासमानत्वेन तद्विशेषधित्वमिति नियमो
 ष्यते सप्रकाराणां तज्जकमेलि... ननुपपत्तेश्च विवर्तनयान्तरपुत्तानाद्यदिज्ञानकार्यमायः
 तत्पूर्वकालयोरविशेषब्रह्मणिरिति कल्पितान्तिरिक्तत्वेमिच्छात्प्रसंगादनतिरिक्तत्वे स्वरूपस्य मानान्तरावेद्यता

वाक्य
१५

6

निमित्तमात्रं तावत्तु सर्वप्रणीतवर्तकौ ह्यस्यैव देवा मन्त्रविभिः श्रवयन्ति सरस्वतीं देवतायाम् हरिं य
इत्यादिप्रयत्नैश्च स्वयं प्रणीतव्युत्पत्तौ ह्यस्यैव चरन्तं विधिपुत्रं प्रयुजते कस्तुतु तस्यैव चरन्तं विधिपुत्रं प्रयुजते
सविष्णोर्वाचं तं च भूतानां चैव भारत सर्वेषामग्रणीविष्णुः सत्यः पूज्यश्चानित्यश्रुति चतुर्विधाममनताभक्तापवर्हि
तेस्तृताः तेषामेकानि नः प्रोक्तं सैवैतानां देवताः अहमेव गतिस्तेषां निराशाः कर्मकारिणां येन शिष्टास्तु यो मन्त्रा
फलकामादितेभ्यः सर्वेष्वनयामाणाः प्रणिपुङ्गवस्तु मोक्षभाक् प्रसादांशितिविदं च योऽहमेव देवताः स्मृताः
प्रतिबुद्धानसर्वतमामेवैष्यति यत्तु मे कृपया विप्रोऽस्ति पदपाथानुकीर्तितं नृते नृसुखास्तु परमात्मातिविक्त
भजनश्रुतिस्मृतिविरुद्धमेव श्रवतेति यो वंसादेवतामतिप्रजतिप्रसादे देवतायेव च तेषां प्रीतिपापीया
भवति तमेवैकं जानयात्मानं प्रमाणावाचो विमुच्य श्रमस्तस्यैव सतति स्मृति
परमात्मासजातनः शास्त्राचराचरस्यैको यतीनां प्रसांगति आद्यतेः चैवैकं
दिशतेनापिन गतिस्तस्य विद्यते श्रुतिगतिपदं च यमेकैव द्रव्यात्मा
यजेत सर्वकामदमिति भगवन्मीनास्तु मया दमनश्चायत्स्वमविबुद्धिः एवं प्रयत्नैश्च सर्वकामप्रवृत्तः प्रवृत्तः
सुशायः मामेव ये प्रयुजन्ते माया मन्त्रान्तरितेति आनुशासनेनैव न तेषां चैव नित्यं तस्याः पुरुषमव्ययं आयस्तु
वनमस्यैव यजमानस्तु मेव च अनादिनियतविष्णुसर्वलोकमन्त्राः पूज्ये सर्वेषामागायमीदं कृतमोक्षमती
तद्योत्तरत्रापीमोक्षयमेव पंचरात्रोपज्ञां देवदेवैर्देवतायाम् भूतानां नारादो प्रावयत्तु नः प्रेक्षाः सदृशं
त्वेन नारायणाय नमः १

१७

7

四

५३

[illegible]

बंध

स्वभावेऽ

ततश्चादृष्टं यथाश्रुतं येननेत्रसमने विदुः संद्याः समागताः तेषामुक्तावयामासपरागांवेदसंज्ञितं अस्यानाहञ्जा
 नेयमोन्मत्तः सायंभुवः सयं सरेयोमनिमिदापिपरागांयेदिहंश्रुतं १०५
 राणेच आस्यतात्त्रियविणापंचरात्रेविधीयते श्रुदाहीनांततःकुत्रयसं १०६
 कमात्रनियतमित्युच्यतेयत्तु १०७
 मंसुसाततंविधिमास्यायामिनिकषणोनयमितिभीषावचनं तदपिचतुर्
 कारमात्रप्रापकं नतुपंचरात्राययनप्रापकं श्रीवाराहसूचनत्वजैवतिदा १०८
 यः अथचभगवत्कास्त्रस्यसर्वपरागासल्लेखनभारतादेवपरागातभीवोमोक्षयसं १०९
 तभीवशुक्ला तेषांनरत्रापिमातयमीव साह्यः योराः पंचरात्रवेदाः प्राश्रुततथा ११०
 मतातिवे पंचरात्रस्यकृत्स्नस्यवक्तानुभवात्तुस्यै सर्वेषुचतुष्टयेपुद्गलनेष्वेतेषुप्रपते यरा १११
 यगाः प्रभुः जचेन्ममैजानतितमोभूताविश्रायते तमेवशास्त्रकतारः प्रवदतिमनीषिणः निहंतारायणमविना ११२
 जोत्तीतिवचोममतिः सशशुषुसर्वेषुनिर्गदसतिवैद्विः समप्राणजैहवस्ताच्चावसतिमायवः पंचरात्रविरायेतसु ११३
 याकुसुमधरात्पयकांतमाधोपततामेहदिप्रविशतिवे साह्यं चयोमचमन्ताननेदेवेदाश्चसर्वेनिर्विलाअराजत सर्वः ११४
 समस्तंजराविमिनिहकोनारायणोविष्णुमिहंशुगाः तत्त्वज्ञिताप्रमानानाहेतुमिसर्वतोमुक्तिः तत्त्वमेकोमहायोगीश्वर ११५
 विनीरायणाः प्रभुः जायमानंहिपुरुषययुष्मत्पुष्पदन्तः सात्विकः सत्त्वित्तयोभवत्माहचनिश्चितः पश्यत्यनजा ११६
 यमानव्रह्माहंशयबाधनः रजसानमरादे ११७
 तत्त्वज्ञानवत्तम हीताः स

यत्नः

३२

७

सावधान्यादिद्विधस्य निर्माणस्य च... रणविषयस्य च... र्जितत्वेन विधिनिषेधयोर्विषयस्य क
थिप्रसंगाभावात्... न च तद्वाक्येति प्रसङ्गमिति यावत्... रणविषयतया यद्यप्युक्तं तस्य च तद्वाक्य
रणविधानस्याः... न च तद्वाक्येति प्रसङ्गमिति विधानेन च यथा यथा प्रसङ्गप्रमाणपक्षद्वयस्य तत्प्रस
नैव केवलं निर्माणस्यैव विषयतया प्रसङ्गप्रतीतस्यापि तानि विषयस्य अपहं न यथा विज्ञातविमतः
सन्तादयो न संज्ञाप्रतीतया विधानविधानेन च यथा... यथा कृतमप्यत्र पक्षव
साधितानि श्रूयते न च जगत्तत्त्वाद्यादिमाता ज्ञानादिमप्यत्र नादित्यनुमते तावत्सिद्धः किमर्थं उक्तं तेषा
णविधानमिति चेत्... कर्तृत्वाद्यन्यथा च यथा सा माता ज्ञानादीनां प्रमाणीया... रणविधानादिकत्वा
परिच्छिन्नत्वाद्याकारेण... न च तद्वाक्येति प्रसङ्गमिति विधानेन च यथा यथा प्रसङ्गप्रमाणपक्षद्वयस्य तत्प्रस
विन्ताभावि की ज्ञानवत्त्वजिज्ञासुत्वादिना प्रसङ्गविषयत्वादिविधौ... न स्यात्तथा
पक्षः पक्षपक्षरूपवर्गा कर्तारसंज्ञाप्रसङ्गप्रमाणपक्षद्वयस्य तत्प्रस... न स्यात्तथा
त्यादिश्रुतिभिः समानां प्रमाणविज्ञानस्यैव... सा सा यमिलत्वात्... न स्यात्तथा
द्यायापवाभावात् निर्माणप्राप्ताभावाच्च समानां प्रमाणविज्ञानस्यैव... न स्यात्तथा
अथ पराययातदन्तरमपि... न स्यात्तथा... न स्यात्तथा
नै आह च सत्रकारः अहं शब्दादिमप्यत्र कायमाकर्षिते... न स्यात्तथा
सामान्यादित्यत्र भगवत्प्रा... न स्यात्तथा... न स्यात्तथा

३३

विनिवेद्योक्त्यवलम्ब्य दत्तान्नरस्य निवेद्यमेव न वा प्रत्येकं संभवतीति चेन्न हि अपेक्षिकपरत्वेन प्राचल्य निदानमिहा
स्वीयतो न सादृश्यं गोपवादेत्यादि न न हि सा त्वदीभूतानां निहितानि वृत्तं कथा स्वस्या प्रीतिं कोपययुमान् भवेति
हि सा विप्रोषधचनं कथा स्वोपवेद्यत्वादिना अतिसामान्यता नानि लेख्यं शास्त्रस्य स्वाभाविकी ज्ञानवत्तत्वा
वस्य कोषप्रमाणान्नदृश्यादित्यादि विप्रोषविधायकं शास्त्रावाप्यत्वात् न पण्यवात्तत्वात् शास्त्रस्यैव प्रवृत्तमिति
सिद्धं न च वाच्यं ईश्वरस्य सगतात्कारणभूतवत्त्वमेव निर्दिष्टं चेति विप्रोषः परा निरीक्षणं तयोरेव
यति न तन्नायकाः परः आत्मानां यथाः परः अन्यदिनियतं तन्नायकः समस्तय
दिसास्ति किंचित्तद्व्युत्पन्नो नास्ति परंततो न तन्नायकं महाविभूत्या यथेयरेव
सर्वकारणकारणं इत्यादि श्रुतिस्मृतिभिर्ज्ञानशक्त्यादिभूता विप्रोषस्यापरे
मानयानस्य कायत्वाभावेन सगतात् निर्गुणरूपवत्त्वस्यैव भेदसिद्धिः ननु हि सा
दितेतरविषयत्वेन विहितेतरविषयत्वं संभवति अस्यान्तर्गता नामधेयप्रत्ययाः
निविधिशान्तानां सादृश्यादिना तानां च निषेधविषयत्वं प्रतीयत इति चेन्न अस्या
गणानां नहि कारणादीनां विचित्रेन संवत्सरे भूतानां वत्त्वमपि कर्तृत्वसाक्ष्येन प्राप्तं नान्य
था संवत्सरे विषयत्वेन विधिप्रामाण्यनादिभूतानां नहि विषयत्वात् अपरं तु यथा विज्ञानात् तद्वत्त्वं
विजिज्ञेता विधायः सत्यकामः सत्यसेकृत्यः सत्यशक्तिवत्त्वं च युग्यं तैजस्य शब्दतः भगवच्छब्दाया
निविज्ञाहेयेषां सादृश्यादिभिः सत्यादयो नरः अत्र च प्राज्ञानां सादृश्यादिभिर्येव सगताय कथना

कः समस्तय
तादेव कः
सुवदकार
मविषयत्वेन वि
धत्तः स विदि

वाक्य.
२२

[illegible]

[illegible]

दीक्य
१४

वामाप्रोक्ष्यपर्वशः संकल्पादेवाप्यपितरः समुत्तिष्ठन्तीत्यादिः
विविधशक्तिः योगश्च प्रतिपाद्यते न च समानाविद्याफलरूपेणैव
युक्तेन रूपेणाभिनिष्ठयत इति स्वरूपाविभाज्यव्यापारः सा
तिः शब्दवाच्यत्वनसंभवति तथा ब्रह्मविद्याप्रतिपत्तिरपि वाच्येति
मान्सहजप्रमाणविपश्चिनेति परविद्यानिष्पत्त्यैव सर्वकामविशिष्टरूप
गवता च यशःप्रारण निरस्ताति प्राणाद्वा दसुखभावे कल्लला भेषज
चलासनातननक्त्यादिप्रातिद्वियेन वासुदेवस्य विष्णुः परमब्रह्मयतोत्पत्तिः
मितकल्पाणां गणागणाविशिष्टस्य भगवतो वासुदेवस्य प्राप्तिरैव परममोक्ष इति
नञ्ज्येति लक्षणवाक्येन परब्रह्मणो नाशयामस्य त्वैकस्य त्वस्यैव काशत्वस्यैव धातुत्वलक्षणानुगुणा
पवस्वरूपनिरूपकाः प्रतिपाद्यन्ते इति ॥ इति श्रीसर्वतन्त्रसूत्रभाष्ये ब्रह्मविद्यातन्त्राचार्यमिश्रतथुं ध्याया
हारिसरिचरणारविदसेवात्मकेन वेदान्तसुधारकस्य श्रीशङ्कराचार्यमनेन कृतं पुस्तकम् ॥ २ ॥

पुष्पाः २

12